

Bunkers langs de kust

Marc Ryckaert

Oudere lezers zullen ze zich zeker nog herinneren: de bunkers die tot in de jaren zestig van de vorige eeuw in de duinen en op het strand stonden. Sommige ervan waren dichtgemetseld, andere waren scheefgezakt in het rulle zand. Op spelende kinderen hadden ze een grote aantrekkingskracht, bezorgde moeders zagen eerder de potentiële gevaren. De meeste ervan zijn ondertussen al lang opgeruimd, maar op een aantal plaatsen bleven ze bewaard en hebben ze zelfs monumentwaarde gekregen. Het zijn de stille getuigen van wat ooit een van de grootste kustverdedigingslijnen uit de geschiedenis was: de Duitse Atlantische Muur of *Atlantikwall* uit de Tweede Wereldoorlog.

Achttien eeuwen kustverdediging

De bunkers van de *Atlantikwall* waren niet de eerste militaire verdediging langs onze kust. Een kustlijn is immers altijd kwetsbaar voor aanvallen van buitenaf. Het zal dan ook niet verbazen dat de kust in de loop van de geschiedenis al meermaals in staat van

■ In de duinen nabij het Zeepreventorium in De Haan staan nog een paar goed bewaarde luchtafweerbunkers uit WO II. Zij hoorden bij een Duitse radarpost (MR)

■ Een Duitse colonne marcheert op de zeedijk van Oostende, ter hoogte van het gesloopte Casino, 1944 (Bundesarchiv, Bild 101I-300-1875-06.A)

■ Onder Napoleon Bonaparte was er een intense militaire activiteit aan onze kust. In het kader hiervan verrezen te Oostende o.a. het Fort impérial (= huidige Fort Napoleon, zie foto) en het Fort royal (= latere Wellingtonfort, nu verdwenen maar verder levend in naam Wellingtonrenbaan). In Blankenberge werd een kleiner fort gebouwd op de plaats van het huidige Casino (zie potloodtekening rechts uit 1870 door August Musin, bewaard in de Provinciale Bibliotheek Brugge)

verdediging gebracht werd. Dat gebeurde voor het eerst op systematische wijze tijdens de 3de eeuw van onze jaartelling. Toen maakten onze streken deel uit van het uitgestrekte Romeinse Rijk. Vanaf de tweede helft van die eeuw kwam het rijk in toenemende mate onder druk te staan. Intern was er politieke instabiliteit. Extern was er de toenemende dreiging van invallen. Dat was onder meer het geval in het noorden van het rijk, waar Germaanse volken steeds dreigender kwamen opzetten. Dat gebeurde niet alleen over land, van de overzijde van de Rijn, maar ook via de zee. Met name de Franken - waarvan sommigen de reputatie hadden geduchte zeerovers te zijn - voerden aanvallen op de kust uit. Om hieraan het hoofd te bieden, bouwden de Romeinen in de tweede helft van de 3de eeuw een verdedigingslinie uit,

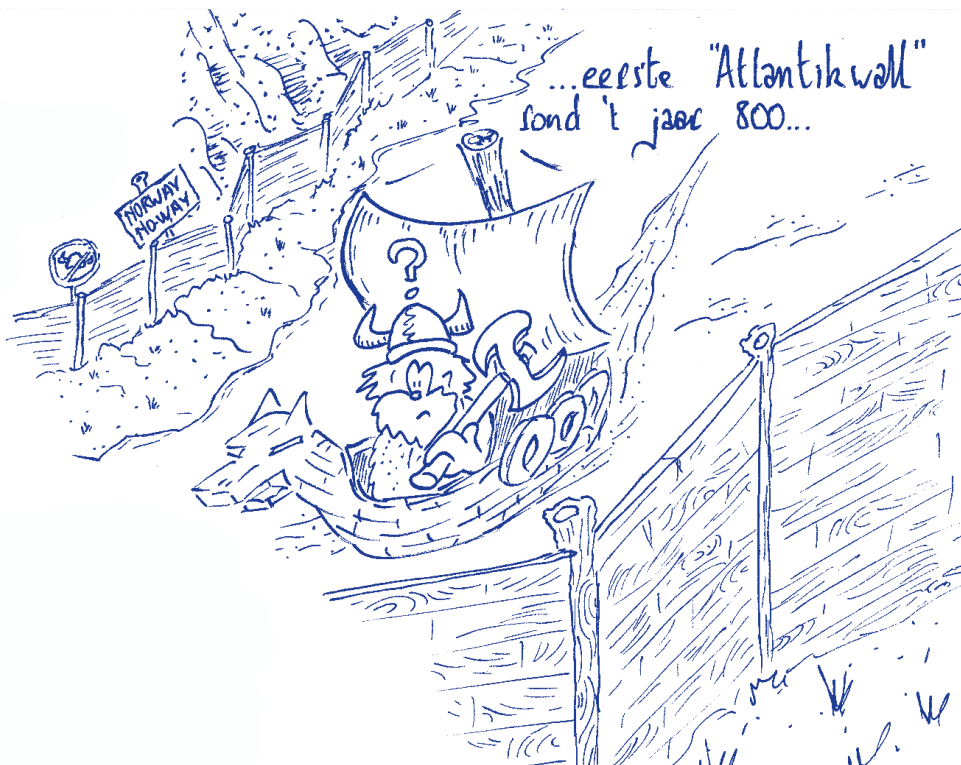
bestaande uit een hele reeks forten. Deze linie kreeg de naam *Litus Saxonicum* ('Saksische Kust'). Zij lag aan beide zijden van het Kanaal, aangezien op dat ogenblik ook een groot deel van Engeland tot het Romeinse Rijk behoorde. In Britannia liep de verdedigingslijn van Norfolk tot Hampshire, op het continent van de Scheldemonding tot de Loiremonding. Eén van die forten was het *castellum* van Oudenburg, dat niet minder dan vijf bouwfases kende en evolueerde van een houten constructie (aarden wallen en palissaden of paalomheiningen) tot een indrukwekkende stenen burcht. De *Litus Saxonicum* werd opgegeven in de eerste jaren van de 5de eeuw, toen het Romeinse Rijk definitief instortte. Toen werd ook Oudenburg verlaten. In de daaropvolgende eeuwen verviel de burcht stilaan tot puin, en uitein-

delijk werden de stenen weggehaald om ze elders opnieuw te gebruiken, onder meer bij het verbouwen van de middeleeuwse burcht van Brugge. Dat verklaart waarom er van het bouwwerk bovengronds niets meer zichtbaar is.

Een nieuwe bedreiging deed zich voor rond het jaar 800. Toen werd melding gemaakt van 'piraten' die de noordelijke kusten van het Karolingische Rijk onveilig maakten. Het was de eerste vermelding van de Noormannen, die in de daaropvolgende eeuw talrijke plundertochten in Noord-West-Europa zouden ondernemen. Karel de Grote en zijn zoon Lodewijk de Vrome bevalen de stationering van garnizoenen aan de kust en bij riviermonden. Maar deze waren tijdelijk van aard en leidden, voor zover bekend, zelden tot de bouw van duurzame verdedigingswerken. Dergelijke verdedigingswerken verrezen wel rond het jaar 890, toen in de kuststreek een reeks ronde burchten in aarde en hout tegen de Noormannen werd gebouwd. Dat was onder meer het geval in Sint-Winoksbergen (het huidige Bergues), Veurne, Oostburg en Middelburg op Walcheren.

Voor een volgende fase in de kustverdediging is het wachten op de inlijving van onze gewesten bij Frankrijk (1795) en het aantreden van Napoleon Bonaparte (1799). Vanaf 1803 was er sprake van een vrij intense militaire activiteit langs onze kust. Aanvankelijk had die activiteit een duidelijk offensief karakter, gericht op een Franse

invasie in Engeland. Van Brest tot Vlissingen voorzag Napoleon de stationering van een invasieleger van zo'n 150.000 man dat vanuit kampementen en havensteden een verrassingsaanval op de Engelse kusten zou ondernemen. De geplande invasie kwam er nooit. Gaandeweg verlegde de klemtoon zich meer en meer naar de verdediging van de kust, en dan vooral van de havens, zoals Oostende. In het kader hiervan verzeen vanaf 1811 twee grote forten in de duinen aan weerszijden van de stad: het *Fort impérial* en het *Fort royal*. Eerstgenoemde is het nog bestaande Fort Napoleon. Het andere werd later Wellingtonfort genoemd en is nu verdwenen. De naam leeft wel voort in de Wellingtonrenbaan, die zich op dezelfde plaats bevindt. In Blankenberge werd een kleiner fort gebouwd op de plaats van het huidige Casino. In de Franse Tijd bestond er ook een systeem van seinpalen en semaforen of optische telegrafen in de duinen om snel militaire informatie door te geven. Tussen Knokke-Hazegras en Adinkerke stonden er niet minder dan twintig van die seinpalen. Die stonden in het noorden in verbinding met de signalen langs de Zeeuwse kusten, en in het zuiden met het Franse seinsysteem.

De meest spectaculaire kustverdediging is en blijft natuurlijk de 20ste-eeuwse *Atlantikwall*. Dit doet vaak vergeten dat de

Duitsers ook al eerder in de 20ste eeuw een belangrijk deel van de Belgische kust in staat van verdediging gebracht hadden, namelijk tijdens de Eerste Wereldoorlog. De kustlijn tussen de IJzermonding en de grens met Nederland was immers vier jaar lang bezet gebied. En ook toen werd rekening gehouden met een mogelijke Engelse landing. Het Duitse verdedigingsstelsel aan onze kust viel in '14-'18 onder de bevoegdheid van het *Marinekorps Flandern*, dat zijn hoofdkwartier had in het Provinciaal Hof op de Markt in Brugge.

Toen verscheen ook een nieuw type militaire constructie, namelijk de bunker. Een bunker is een versterkt bouwwerk dat soms (gedeeltelijk) in de bodem ingegraven is en beschutting biedt tegen beschietingen en bombardementen. In feite is hij afgeleid van de vestingbouw uit de 18de en 19de eeuw. Nieuw was dat de toepassing van gewapend beton een veel compactere bouwwijze mogelijk maakte. Gaandeweg ontwikkelden zich diverse types met welbepaalde functies: manschappenbunkers, geschutsbunkers, commandobunkers, observatiebunkers, munitiebunkers, opslagbunkers...

Tijdens de Eerste Wereldoorlog stonden op niet minder dan 37 plaatsen aan of vlak achter de kust Duitse batterijen opgesteld. Bij de meeste daarvan stonden ook bunkers.

Na de oorlog vormden deze batterijen niet alleen een interessant studieobject voor de geallieerde militairen, maar sommige onder hen vormden ook een aantrekkingspunt voor het fronttoerisme tijdens het interbellum. Inmiddels is hiervan zo goed als niets overgebleven: in de loop van de jaren werd vrijwel alles opgeruimd. Het best bewaard is de batterij *Aachen* in het provinciaal domein Raversijde, die tijdens de Tweede Wereldoorlog hergebruikt werd.

De Tweede Wereldoorlog: de Atlantikwall

Een gefaseerde bouw

Al van bij het begin van de Tweede Wereldoorlog namen de Duitsers maatregelen om de kusten aan de Noordzee en de Atlantische Oceaan te bewapenen. Oorspronkelijk beperkte zich dit tot de zones in en rond de havens. Pas eind 1941 was er sprake van een totaalconcept voor de verdediging van de West-Europese kusten. Op dat ogenblik was duidelijk geworden dat de geplande Duitse invasie in Engeland - waarvoor tot begin 1941 invasietroepen klaar gehouden werden in de zone tussen Le Havre en Rotterdam - niet haalbaar was. Integendeel, een vijandelijke aanval vanop zee ging steeds duidelijker tot de mogelijkheden behoren. Het kwam er dus op aan om zo snel mogelijk de kusten in staat van verdediging te brengen. Op 14 december 1941 verspreidde het Oppercommando van de Wehrmacht een verordening betreffende de organisatie van de kustverdediging in West-Europa. Dit kan beschouwd worden als de start van de uitbouw van wat aanvankelijk de *Neue Westwall*, en later de *Atlantikwall* genoemd werd. Die reikte van de Noordkaap tot aan de Pyreneeën.

In de zomer van 1942 werd het concept uitgewerkt, en in de winter van 1942-1943 volgde een eerste bouwcampagne. Al gauw bleek dat de plannen te ambitieus waren om binnen een redelijke termijn uitgevoerd te kunnen worden. Bovendien kampte men met een tekort aan transportmiddelen en bouwmaterialen. Vanaf de zomer van 1943 ging men zich concentreren op de bouw van de meest essentiële onderdelen, zoals de verdediging van de strategisch belangrijke havens. Ook de bouw van geschutsbunkers kreeg prioriteit. De toenemende luchtaanvallen maakten het geschut in open stellingen immers te kwetsbaar. In het najaar van 1943 beslisten de Duitsers ook om een tiental kilometer achter de kust een tweede linie uit te bouwen. Toen generaalveldmaarschalk Erwin Rommel, die eerder de Duitse veldtocht in Afrika geleid had, eind 1943 een inspectieopdracht voor de *Atlantikwall* kreeg, paste hij nogmaals het concept aan. Omdat hij ervan overtuigd was dat een geallieerde aanval niet in een haven, maar op open stranden zou plaats vinden, liet hij op de stranden grote aantallen hindernissen aanbrengen.

■ In Westende en Lombardsijde zijn op verschillende plaatsen belangrijke restanten van de Atlantikwall bewaard. De veldbatterij 'Bamburg' aan de Schuddebeurzeweg in Lombardsijde maakte deel uit van de tweede linie en diende vooral voor de verdediging van de IJzermonding en de haven van Nieuwpoort. Op het kampeerterrein van het Belgische leger in de duinen van Lombardsijde zijn nog meerdere bunkers van het Stützpunkt 'Seeckt' te zien. Op het Sint-Laureinsstrand in Westende staat een uniek stuk betonnen antitankmuur (zie linksonder) (MR)

■ *Betonnen strandversperringen moesten een geallieerde aanval op de kust verhinderen, 1943 (Bundesarchiv, Bild 101I-293-1480-26)*

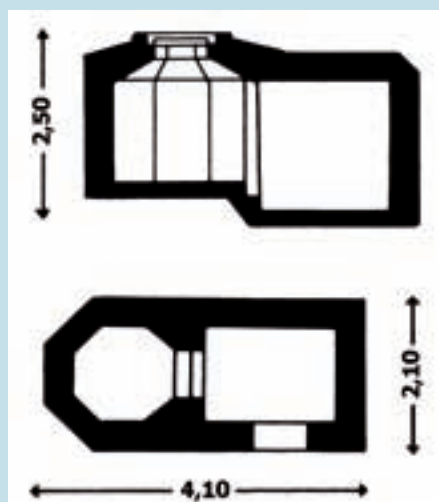
Ook in het achterland liet hij palen plaatsen en mijnen velden aanleggen, om luchtlandingen tegen te gaan. Pas op dat ogenblik kon men in Nederland, België en grote delen van Frankrijk spreken van een ononderbroken verdedigingslijn langs de hele kust. Daarnaast bleef men tot het einde van de oorlog gewoon doorgaan met het bouwen van bunkers.

Een strakke organisatie

De bouw van een dergelijke verdedigingslinie vereiste uiteraard een deugdelijke en strakke organisatie. Eén van de middelen hiertoe was het gebruik van standaardplannen. Voor elk type bunker bestonden één of meerdere standaardplannen. Zij werden aangeduid met de verzamelnaam *Regelbau*, en droegen elk een typenummer. Bunkers die om een of andere reden niet volgens een standaardplan gebouwd waren, kregen de kwalificatie *Sonderkonstruktion*. Niet alleen de bouw, maar ook het operationeel maken en houden van de *Atlantikwall* vereiste een stevige organisatie. Hiertoe werd gewerkt met verdedigingseenheden of weerstandskernen. De kleinste autonome eenheid was het *Widerstandsnest* (WN). Een categorie hoger was het *Stützpunkt*

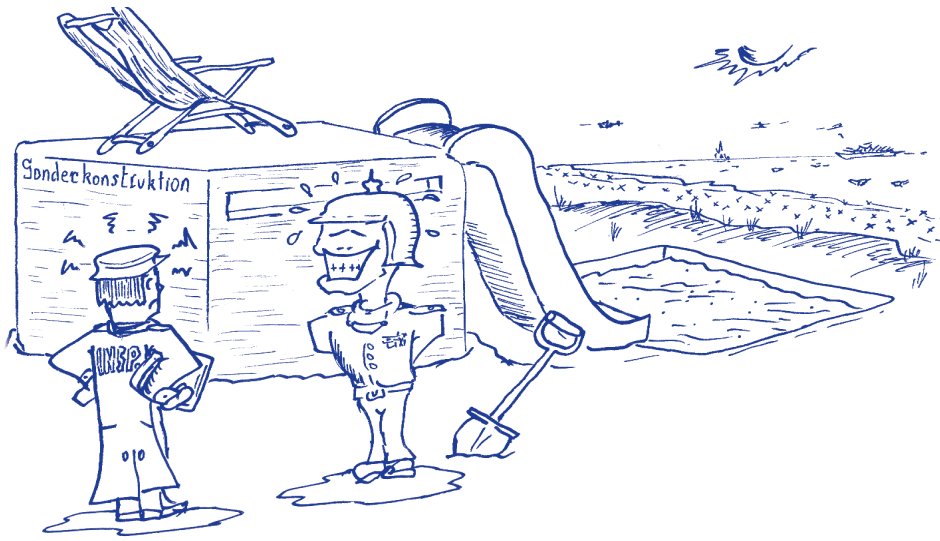
Tobrukstand, een Duitse éénmansbunker

De Tobrukstand of Ringstand was een Duitse éénmansbunker die speciaal ontwikkeld was voor het gebruik van een mitrailleur (tekening: H. Sakkers & J.N. Houterman). In zijn standaarduitvoering had hij een wanddikte van 40 cm gewapend beton. Hij bestond uit een kleine overdekte ruimte voor munitieopslag en een achzijdige open gevechtsruimte. De naam is afkomstig van de Noord-Afrikaanse stad Tobruk, waar het Duitse leger tijdens de Tweede Wereldoorlog dit soort bunkertjes voor het eerst in die vorm bouwde. Een goed bewaard voorbeeld aan onze kust is te zien in de duinen achter het Sint-Laureinsstrand (Westende).

MR

(Stp). Dit besloeg een geografisch ruimer gebied en vormde een organisatorische eenheid, met batterijen, bunkers, versperringen en dergelijke. Strategisch belangrijke plekken hadden een nog hogere status, namelijk die van *Stützpunktgruppe* (StpGr), bestaande uit verschillende steunpunten, aangevuld met radar, extra luchtafweer, etc. De verdediging van de allerbelangrijkste plaatsen, zoals grote havens, duikbootbunkers of spooremplacementen, was organisatorisch ondergebracht in een *Verteidigungsbereich* (VB), dat onder de leiding van een eigen hogere officier stond. Tenslotte waren er de *freie Küsten*: minder beschermde gebieden tussen de steunpunten en steunpuntgroepen, die vanaf eind 1943 van strandversperringen voorzien werden. Het hoofdkwartier van het segment van de *Atlantikwall* tussen de Franse grens en Walcheren stond in het Park Den Brandt in Antwerpen, in meerdere bunkers die tot op heden vrij goed bewaard bleven.

Bunkers in en om Oostende

Een totaalpakket met cultuurtoeristische potenties

Als haven vormde Oostende één van de zwaartepunten van het Belgische deel van de *Atlantikwall*. Niet alleen langs de kustlijn zelf, maar ook in de haven en in het achterland verschenen talrijke bunkers. Een deel van die constructies behoorde tot de zogenoemde 'tweede linie'. Deze bestond uit veldbatterijen die - door hun ligging enkele kilometer landinwaarts - een ondersteunende functie hadden t.a.v. de verdedigingslinie op de kust zelf. Andere hadden specifiek tot doel om de stad en de haven aan de landzijde te verdedigen. Van dat alles is meer bewaard gebleven dan men zou vermoeden. Organisatorisch waren al deze verdedigingselementen samengebracht onder de naam *Stützpunktgruppe Ostende*. De jongste jaren zijn de belangrijkste restanten als monument beschermd. Bij de bescherming werd er bewust voor gekozen om alle relevante overblijfselen van deze *Stützpunktgruppe* mee te nemen. Samen vormen zij een totaalpakket

dat in de toekomst cultuurtoeristisch ontsloten kan worden. Vrijwel alle bunkers zijn zichtbaar vanaf de openbare weg, maar in de meeste gevallen vooralsnog niet bezoektbaar. Opvallende uitzondering hierop vormt het provinciaal domein Raversijde: hier is de *Atlantikwall* niet alleen bijzonder goed bewaard, maar hij is ook te bezoeken. De *Atlantikwall* bleef hier zo goed behouden, omdat hij zich binnen een voormalig koninklijk domein bevindt. De laatste bewoner van het domein was Prins Karel, broer van koning Leopold III en oom van koning Albert II.

■ In het Provinciaal Domein 'Prins Karel' in Raversijde zijn belangrijke restanten van de *Atlantikwall* te bezoeken, met bunkers, geschutsstanden en een net van onderaardse gangen (resp. MR & MD)

Prins Karel heeft zich steeds verzet tegen het afbreken van de bunkers op zijn domein. Na het overlijden van de prins in 1983 werd besloten het domein voor het publiek open te stellen. In het kader hiervan werden de constructies uit de oorlogsperiode met de grootste zorg in hun oorspronkelijke staat hersteld. Daarbij gaat het niet enkel om bunkers, maar ook om geschutsstellingen en een uitgebreid net van loopgraven en onderaardse gangen. In 1988 droeg het Ministerie van Openbare Werken het domein over aan de Provincie West-Vlaanderen, die de bunkers met authentieke voorwerpen en meubilair herinrichtte, originele artilleriestukken aankocht en die op de passende plaatsen opstelde. Het leven van de manschappen kun je er in natuurgetrouwe reconstructies herbeleven. Sinds 1993 is het provinciaal *Openluchtmuseum Atlantikwall* immers voor het publiek toegankelijk.

De batterijen 'Hundius', 'Halve Maan', 'E690', 'Hannover', 'Stene' en vele losse bunkers

Aan de andere kant van Oostende, ten oosten van de havengeul, vind je vrijwel naast elkaar twee batterijen: 'Hundius' en 'Halve Maan'. Batterij 'Hundius', op enkele stappen ten westen van het Fort Napoleon, bestaat uit een uitgestrekt, niet vrij toegankelijk complex van betonnen bunkers, onderaardse gangen, overdekte en open geschutsstanden. Ook 'De Halve Maan' aan de Vuurtorenweg is niet toegankelijk. Dit mooi voorbeeld van een Duitse luchtafweer- of FLAK-batterij bevindt zich op een strategisch uitzonderlijke plek, namelijk achter de Halvemaansdijk en vlak naast de ingang van de havengeul. De constructies uit de oorlogsperiode zijn goed bewaard. De bewapening is uiteraard niet meer aanwezig. Na de oorlog zijn er nog enkele nieuwe bouwsels toegevoegd. Restanten van

■ De kustbatterij 'Halve Maan' op de Oostendse Oosteroever is een mooi voorbeeld van een Duitse FLAK-batterij uit de Tweede Wereldoorlog. Ook tijdens de Eerste Wereldoorlog stond op deze zeer strategische plek bij de havengeul al een Duitse batterij (MR)

oudere militaire bouwwerken tonen aan dat deze plek ook eerder al van strategisch belang was. Beide batterijen werden in 1997 als monument beschermd.

Iets verderop, in de duinen van Bredene, liggen enkele bunkers van de Spoorwegbatterij E 690, die in 2007 als monument beschermd werd. Deze batterij, die de torpedobootbasis op de Oosteroever in Oostende moest beschermen, ontstond vanaf 1941 en onderging in de loop van de oorlogsjaren diverse wijzigingen en uitbreidingen. Bevoorrading geschiedde via een spoorlijn achter de duinen, die bij het station van Oostende op het gewone spoorwegnet aansloot. Er bevonden zich ooit meer dan dertig bunkers van diverse types: manschapbunkers, een machinebunker, een keukenbunker en observatiebunkers (deze namen spreken voor zich) en vuurleidingsbunkers. In deze laatste berekenden gespecialiseerde militairen nauwkeurig in welke richting en onder welke hoek de kanonnen van een batterij gericht moesten worden om een bepaald doelwit te treffen. Vanuit deze vuurleidingsbunker werd tevens het commando tot vuren gegeven. Na de oorlog gebruikte de Belgische Zeemacht de Spoorwegbatterij E 690 nog tot 1998. Van de bewaarde bunkers is de vuurleidingspost op de top van het duin de meest opvallende.

Voorbeelden van Duitse batterijen in het achterland zijn de veldbatterij 'Hannover' aan de Fleriskotstraat in Leffinge en de veldbatterij 'Stene' aan de Schorrestraat in Stene. Beide batterijen, in 1998 als monument beschermd, behoorden tot de tweede linie van de Atlantikwall. Deze was bedoeld om de haven van Oostende aan de landzijde te verdedigen en om - bij een vijandelijke landing vanop zee - het strand onder vuur te nemen. Ook een aantal losstaande bunkers in en rond Oostende verkregen in 2007 de status van beschermd monument. Hierbij onder meer twee transformatorbunkers in het havengebied (Dokter Eduard Moreauxlaan en Godetiastraat) die tijdens de oorlog een essentiële rol vervulden in de elektriciteitsvoorziening en dus ook bij de verdediging van de stad en de haven. Merkwaardig is dat ze op vandaag nog steeds de functie van transformatorhuis hebben. Vermeldenswaard is ook een geschutsbunker van het *Panzerstützpunkt Blaue Schleuse*, die nu een beetje

■ Onopvallend voor de leek, maar waardevol voor de specialisten: de Duitse antitankbunker aan de Brugsesteenweg in Bredene (MR)

■ Nabij het Fort Napoleon in Oostende staan de bunkers van de Duitse batterij 'Hundius'. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was deze batterij uitgerust met vier zware kanonnen. In de jaren '1950 verbouwde de Belgische Marine de plek tot een maritieme commandopost die gebruikt zou worden in geval van een nieuwe oorlog (MR)

■ De imposante vuurleidingsbunker van de zogenaamde 'Spoorwegbatterij' in de Bredense duinen (MR)

■ De veldbatterijen 'Stene' in Stene en 'Hannover' in Leffinge waren twee belangrijke onderdelen van de tweede linie van de Atlantikwall in het achterland van Oostende (MR)

■ De Duitse personenschuilm bunker in Zandvoorde is nog steeds een merkwaardige verschijning naast de spoorlijn Brugge-Oostende. Het spitse dak was bedoeld om de bommen te doen afketsen (MR)

verloren ligt op een terrein achter de bedrijfsgebouwen langs de Brugse Steenweg in Bredene. Deze bunker voor antitankgeschut met bemanningsverblijf hoorde bij de anti-tankgracht die Oostende aan de landzijde verdedigde. Een curiositeit is een schuilm bunker van het Steunpunt Oostende Land-front langs de spoorlijn Brugge-Oostende in Zandvoorde. Het opvallende spits toelopen-de dak zorgde ervoor dat bommen erop afketsten. Het is een goed bewaard voorbeeld van een kleine *Luftschutzbunker*. Zelfs de originele stalen deuren zijn nog aanwezig. Wie Oostende nadert met de trein, kan hem met zijn merkwaardige silhouet aan de linkerkant van de sporen zien staan. De bunker wordt nu als opslagruimte gebruikt door de NMBS.

Thematische bescherming

Vlaanderen voert sinds kort een nieuw beschermingsbeleid ten aanzien van monumenten. De bescherming als monument van alle betekenisvolle restanten van de *Atlantikwall* is daar een mooi voorbeeld van. Eerder dan waardevolle sites als aparte eenheden te beschouwen, wordt nu veeleer werk gemaakt van thematische beschermingsdossiers. In het verleden waren al enkele belangrijke restanten van de Duitse kustverdediging via afzonderlijke dossiers beschermd. Dit was onder meer het geval met de hierboven vermelde batterijen 'Hundius' en 'Halve Maan', die al in 1997 beschermd werden. Met het oog op een meer systematische bescherming, inventariseerde de Simon Stevin-stichting enkele jaren geleden in opdracht van de Vlaamse Gemeenschap alle bunkersites uit de Tweede Wereldoorlog in het kustgebied. Vervolgens werden hieruit de interessantste gevallen geselecteerd. Dit gebeurde op grond van een aantal criteria, zoals de zeldzaamheid, de vroegere functie, de samenhang met andere bunkers in de buurt of de positie en betekenis binnen

de algemene structuur van de *Atlantikwall*. Hierbij werd tevens het advies ingewonnen van de Dienst Cultuur van de Provincie. Ook andere betrokken Vlaamse instanties (zoals de toenmalige afdelingen Natuur en Waterwegen-Kust) en de kustgemeenten ontvingen de lijst en konden eventuele bezwaren kenbaar maken. Dit leidde tot de schrapping van enkele sites. Zo werden de bunkers in de duinen tussen Groenendijk en Oostduinkerke niet geselecteerd, omdat het ontsluiten ervan vrij duur zou zijn en ze bovendien in kwetsbaar natuurgebied liggen. Een ander voorbeeld is de solitaire bunker op de wijk Strooien Haan in Zuienkerke. Hier ging de bescherming niet door omdat de bunker de geplande (en inmiddels uitgevoerde) aanleg van een rotonde zou verhinderd hebben. De wél geselecteerde sites - die zich situeren van Blankenberge tot Koksijde, en in het achterland van Dudzele tot Diksmuide - maakten het voorwerp uit van een globale beschermingsprocedure die in 2007 afgerond werd.

De Atlantikwall aan de andere Europese kusten

Het provinciaal domein Raversijde is niet de enige plek waar de restanten van de *Atlantikwall* voor het publiek ontsloten zijn of waar plannen in die zin bestaan. Ook in onze buurlanden zijn er al meerdere museale ontsluitingen. In Nederland zorgt de Stichting Vesting Hoek van Holland bijvoorbeeld al sinds 1996 voor het behoud en de ontsluiting van de verdedigingswerken in Hoek van Holland. Het bezoekerscentrum 'Atlantikwall Museum' wordt er voor het ogenblik verbouwd en moet in de loop van 2009 opnieuw open gaan. In het duingebied bij Scheveningen bevinden zich nog ruim zeventig bunkers uit de Tweede Wereldoorlog, alsook een uitgestrekt ondergronds gangenstelsel. De gemeente Den Haag heeft begin 2009 kredieten vrijgemaakt voor de cultuurtoeristische valorisatie ervan. Ook in Noordwijk zijn een aantal bunkers en een gangenstelsel in het duin te bezoeken. Dichterbij zijn er de Stichting Bunkerbehoud die sinds 1999 enkele bunkersites op Walcheren openstelt, en het attractiepark 'Groede Podium' in Groede (Zeeuws-Vlaanderen) waar sinds kort de bunkers van het voormalige *Stützpunkt Groede* te bezoeken zijn.

Ook de Fransen hebben de *Atlantikwall* als cultuurtoeristische attractie ontdekt. Twee voorbeelden van goed uitgebouwde sites zijn de *Batterie Todt* in Audinghen, nabij de Cap Gris-Nez, en *Le Grand Bunker* in Ouistreham (Normandië). Op beide plaatsen zijn de indrukwekkende bunkers ingericht als 'Musée du Mur de l'Atlantique'.

Zelfs op Brits grondgebied staan er restanten van de *Atlantikwall*. Tijdens de oorlog waren de Kanaaleilanden immers in Duitse handen en werden zij stevig versterkt. Dit gebeurde uiteraard in eerste instantie uit strategische overwegingen. Maar het feit dat de Duitse verdedigingslinie zich tot op Britse bodem uitstrekte had tegelijk een grote propagandawaarde. Op Guernsey bevindt er zich onder meer een uitgestrekt ondergronds complex van gangen en ruimten. Deze in de rotsen uitgehakte site vervulde de rol van hospitaal en munitieopslagplaats. De plek is sinds 1954 voor het publiek opengesteld.

Meer informatie

Over de Atlantikwall

- Philippart F., D. Peeters & A. Van Geetruyen (2004). *De Atlantikwall van Willemstad tot de Somme. Een gids langs de Duitse verdedigingslinie van de Tweede Wereldoorlog*, Tielt.
- Sakkers H. & J.N. Houterman (1990). *Atlantikwall in Zeeland en Vlaanderen gedurende opbouw en strijd 1942-1944*, Middelburg.
- Jacobs M. (1995). *Raversijde 1940-1944. De Atlantikwall. Batterij Saltzwedel Neu / Tirpitz, Brugge*.

Over de Duitse kustverdediging tijdens de Eerste Wereldoorlog:

- Deseyne A. (2007). *De kust bezet 1914-1918*, Brugge (uitgave Provincie West-Vlaanderen).